

EDİTÖRLER

Zeynep Çelik, Diane Favro

Richard Ingersoll

ŞEHİRLER ve SOKAKLAR

KitapYAYINEVİ

ELENI BASTÉA

ATİNA

SOKAĞA İMGELER OYMAK

PLANLAMA VE ULUSAL EMELLER

Aidiyet bir ayrıcalıktır ve bir bedeli vardır. Bu tümüyle keyfi bir çizgiyle saptanır. Bu çizginin niteliği nedir?

SPİRO KOSTOF, *The City Assembled*

Keyfi ve o kadar da keyfi olmayan çizgiler yalnızca kentin çevresine değil, içine de çekilir. Yerleri değişen çizgiler, kentteki siyasal, kültürel ve popüler nüfus bölgeleri oluşturur. Modern Yunanistan gerçek ve hayali çizgiler aracılığıyla Perikles ve Büyük İskender'den Napoleon ve Lord Byron'a kadar uzanan tarihsel bir aidiyet ağı oluşturup kendisine siyasal bir niş yaratmıştır. 19. yüzyılda, o zamanın hükümeti ile aydın seçkinlerinin önderliğinde, ülkenin kültürel ve entelektüel yönelimini tanımlayan başlıca üç konu saptayabiliriz: uygar, modern Avrupa ülkeleri ailesine kabul edilme özlemi; iç siyasal ve kültürel birlik ve ulusal bir tanıma duyulan özlem; klasik geçmişle özdeşleşmeye değilse bile, sıkı bir bağlantıya özlem. Atina'daki, Panepistimiou (Üniversite), Mitropoleos (Katedral) ve Athinas (Atena) sokakları olmak üzere üç sokağın çözümlenmesi, modern Atina'daki planlama ve kentsel mimarının, görünüşte birbiriyle uyumsuz bu ulusal özlemleri ele alış biçimini ve halkın bu çabalara gösterdiği tepkiyi ortaya koyar (Res. 1).

Atina, bağımsız Yunan devletinin kuruluş tarihi olan 1833'ten başlayarak sürekli yapım halindeydi.¹ 20. yüzyılın başında, dört bin nüfuslu bölgesel bir Osmanlı köyünden, 128 bin nüfuslu hareketli bir başkente dönüştürülmüştü.² 1866'da bayındırlık işleriyle görevli general Emmanuel Maniaki, ülkenin yeniden inşasını gururla kaydetmişti: "Yunanistan", diye yazıyordu, "Bağımsızlık Savaşı'ndan çıktığında kelimenin tam anlamıyla bir enkaz yığınydı. Bağımsızlıktan sonra ve ilk otuz yıl içinde 23 eski kent yeniden inşa edildi ve 10 yeni kent kuruldu." General, Chateaubriand'ın

1800'deki Osmanlı Atinası'nın tanımlamasını okuyanlara şunu anımsatmıştı: "Dönemeçli dar sokaklarla, bir kent iskeleti," Bunu, diye devam ediyordu, "en eskisi ancak 1834'e tarihlenen ve aralarında sayısız kamu binasının görüldüğü, İtalyan beğenisine göre yapılmış güzel evleriyle, geniş ve iyi hizalanmış sokakları olan," modern Atina'yla karşılaştırmın. Tek yapılması gereken, "önceki kentin durgun ve umutsuz nüfusuyla, sonrakinin giyimi, yaşamı ve düşüncesiyle Avrupa'nın büyük uygar uluslar ailesiyle özdeşleşmiş on kat fazla nüfusunu karşılaştırmaktır."³ Ülkenin ilerlemesini destekleyen öğeler, yeni yapılar, iyi hizalanmış sokaklar ve "giyim, yaşam ve düşünce biçimi" idi. Gerçekten de, sokaklar kent kültürünün yalnızca mekânı değil, aynı zamanda deneme alanı oldu. İç birlik ve ulusal kimliğin yaratılması, yeni devletin kültürel ve toplumsal üretimine dayanıyordu.

Oldukça kısa bir sürede ortaya çıkan dramatik boyutlardaki bu fiziki değişimi, devrim öncesi Atinası'nın harita ve imgeleri ile 19. yüzyıl sonundakileri karşılaştırarak açıkça görebiliriz. Almanya'da eğitilmiş mimarlardan Stamatios Kleanthes ve Eduard Schaubert'in 1833 tarihli tasarımına dayanan, sonradan Leo von Klenze ile ardından gelen planlama kurullarının değiştirdiği yeni kent planı, yeni devletin ruhunu değilse de imgesini ete kemiğe büründürmüştü (Res. 2, 3). 1834 ile yüzyılın başı arasındaki süre içinde, saray, üniversite, katedral, Sanat ve Bilimler Akademisi, arkeoloji müzesi, politeknik okulu ve ulusal kitaplığın yanı sıra yeni gelen zenginlerin özel konutlarının inşasında da, yeni resmi kent mimarlığı aynı işlevi gördü. Atina'nın planlanması, en başından beri küçük bir devletin sınırlarının ve gereksinmelerinin çok ötesine, Avrupa'daki, Rusya'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ileri gelen Yunan yurttaşları gibi geniş bir kitleye odaklanmıştı. 1861'de yazılan bir rapor, "Yunanistan'ın başkenti Atina'nın, özgür Yunan ulusu ile Helenizmin hâlâ yabancı egemenliği altında olan daha kalabalık ulusu olmak üzere iç içe iki ulusun ... odak noktası, aydınlanma ve kültür merkezi olduğunu" ilan ediyordu.⁴ Birincisinin sınırları halen çizilmişken, ikincisinin sınırları neredeyse sonsuzdu.

Yeni başkentin yeniden inşasının ana hatları 1836'da, bir kraliyet kararnamesiyle saptandı. Bir yıl sonra, ikinci bir kararname inşaat yöntemleri ve tazminat gibi kritik konuları daha ayrıntılı tanımladı ve genişletti.⁵

Resim 1. Atina planı, 1877. ayrıntı. Akropol'ün kuzey tarafındaki eski kent, eski düzensiz sokak örüntüsünü korudu. 19. yüzyıl planları birçok sokağa ilk geometrik düzeni getirdi. Bu tartışmanın odak noktası olan üç sokaktan Mitropoleos nitelik olarak eski Atina sokaklarına daha çok benzer, Athinas ve Panepistimiou ise geniş ve düzdür.

Atina'nın planlanmasına ilişkin her iki kararname de ayrıntılıydı ve sıkı kurallar getiriyordu. Bütün yeni yapılar sokakla hizada ve saptanan inşaat yüksekliğine uygun olacaktı. Eski kentten geçen üç önemli sokak, Ermou, Athinas ve Elou sokakları ve kentin yeni kuzey uzantısının bütün sokakları üzerindeki binalar, sokakla dik açı oluşturmalıydı. Dolayısıyla, mülk sahipleri arsalarının sınırlarını, işbirliği yaparak değiştirmekle yükümlüydüler; böylece boyutuyla orantılı olarak her yapının sokağa bakan bir cephesi olacaktı. Yeni hizalamadan sonra mülkü zarar gören mülk sahibine komşuların tazminat ödemesi de gerekiyordu. Anlaşmazlık durumunda, son söz kent mimarınınındı. Yönetmeliğe aykırı olarak dikilen yapılar, sahibinin hesabına yıkılacaktı.

Böylece, yeni sokakların açılmasından etkilenenlere tazminat ödeme yükü, kazanımlarının oranına göre çevredeki arsa sahiplerine bindirilmişti. Kent, oldukça geniş olan Athinas Sokağı'nın ve kamu meydanlarının açılışının bedelinin bir bölümünü ödemeyi üstlendi. Söz konusu arsaların değeri, biri arsa sahibini diğeri kent kurulunu temsil eden iki uzman tarafından saptanıyordu; anlaşmazlık sürdüğünde değeri mahkeme biçiyordu.⁶ Planlama yasasının yeni yapılara odaklandığını belirtmek gerekiyor. Yasa, planlara uymayan yeni yapı sahipleri ve mimarlara yaptırım uygulayacağını açıkça belirtirken, çoğu kararname mevcut yapıların değiştirilmesini talep etmiyordu. Eski yapılar onarılmayacak duruma geldiğinde, yerlerine sokak hizalamasına uyan yeni yapılar yapılacaktı.

1836'da yürürlüğe giren kararla kent dokusunda yapılan önemli bir değişiklik, inşaat yapılacak arsalarla asgari bir boyut getirilmesiydi. Eski kentin önemli üç sokağı ve yeni kentin bütün sokakları boyunca üzerine inşaat yapılacak arsalar en az iki yüz *pique* kare ya da seksen metrekare olmalıydı. Aynı zamanda, en az sekiz *pique* (beş metre) cephe uzunlukları ve en az on *pique* (altı metre) derinlikleri olması gerekiyordu. Eski kentteki arsaların geri kalanı en az yüz *pique* kare (kırk metre kare) olmalıydı. Daha küçük arsa sahipleri ya bitişikteki araziye alacak ya da kendilerininkini komşu toprak sahiplerine satacaktı.⁷ Böylece, ana caddelerde toplumsal ve ekonomik açıdan yalnızca zenginler oturabilecekti. Bitişikteki araziye alacak olanakları olmayan küçük arsaların sahipleri yerlerinden ediliyordu.

Resim 2. Stamatis Kleanthes ve Eduard Schaubert'in yeni Atina planları, 1833. Plan Yunan hükümetince onaylandı, ama uygulaması sırasında önemli ölçüde değiştirildi (bkz. Res. 1).

Yüzyılın sonunda Atina, bazılarının kaldırım boyunca ağaçlar dikilmiş, gece aydınlatılan, hatta yazın çok sıcak günlerde sulanan, asfaltlanmış, düz ve geniş sokaklara sahip olmakla övünüyordu. Eski kentte açılan yeni sokaklar sarayda (Ermou Sokağı) ve Akropol'de (Athinas Sokağı) son buluyor, eski ve yeni nirengi noktalarını, saray ile katedrali birbirine bağlayan (Mitropoleos Sokağı) ya da Atinalıların pazarları günü birlik gittikleri mesirelere yöneliyordu.⁸ Ulusun, Avrupa'nın bir parçası olmak, kültürel birlik ve ulusal tanım kazanmak ve modern Yunanistan'ı klasik antikçağla bağlamak gibi siyasal ve kültürel amaçları, üç önemli ana caddede somutlaşmıştı: Panepistimiou, Mitropoleos ve Athinas sokakları.

Panepistimiou Sokağı'ndaki Atina Üçlüsü denen binalar, yani üniversite, akademi ve ulusal kitaplık, hem tasarımları hem de simgesel düzenleri aracılığıyla birinci ulusal amaca hizmet etti: Yunanistan'ın modern Avrupa'yla siyasal bütünleşmesini çabuklaştırmayı amaçlayan, Atina'nın Avrupa biçeminde bir başkente mimari dönüşümü... Gerçekte Avrupa'nın bir parçası olmak, siyasal olduğu kadar kültürel bir başarıydı. Bu kurumlar ülkenin o sıradaki pratik gereksinmelerini çözümleme amacını taşımaktan çok, Yunanistan'ı Balkanların ve Ortadoğu'nun kültür merkezi olma emelini gösteriyordu.

Üniversite, yeni devletin kuruluşundan dört yıl sonra, 1837'de kurulmuştu. İncelikli ve ölçülü neoklasik binası, 1864'te bitirildi. Akropol'deki Nike Tapınağı'nın restorasyonunda da çalışmış olan Danimarkalı mimar Christian Hansen'in tasarladığı yapı, eski Yunan mimarlığına duyulan hayranlığı ve bu mimarlığa ne kadar aşina olunduğunu açığa vurur (Res. 4). Tasarım aynı zamanda kuzey Avrupa'daki, Kopenhag, Berlin ve Münih'teki gibi neoklasik mimarlık örneklerinin bilindiğini de gösterir. Üniversitenin yapılması, ilkokul eksikliği gibi o zamanın en acil eğitim sorunlarına bir çözüm olmadıysa da, Atina'nın Balkanlar'daki statüsünü yükselterek, Yunanistan'ın bir kültür odağı olmasına yardım etti. Yüzyılın sonunda, bir Yunan tarihçi "Üniversitenin kuruluşu modern Atina'nın tarihindeki en önemli olaylardan biridir," diye yazıyordu.⁹ Böylece, "yüksek öğrenim görmek isteyenlerin ülkenin her yerinden Platon ... ve Aristoteles'in ülkesine geldikleri eski zamanlar" canlandırılmıştı, "... Sırlar, Bulgarlar, Romenler Atina'ya gelmeye ve Atina'nın edebiyatını, bilimini ve kültürünü kendi ülkelerine taşımaya başladılar." Modern tarihçi C.Th. Dimaras'a göre, 19. yüzyılda gerçekten de özelde üniversitenin, genelde de Yunanistan'ın göreviydi bu. Gerçi siyasiydi, ama yüce bir misyondu: Batı uygarlığının ışığını alıp Doğu'ya aktarmak.¹⁰ Hansen'in tasarımı bütün bu idealleri somutlaştırarak, üniversitenin siyasal görevine en uygun kılıfı sağladı.

Hansen'in kardeşi Theophil'in tasarladığı akademi ve ulusal kitaplık binalarının sırasıyla 1859 ve 1887'de başlayan inşaatı, Panepistimiou Sokağı'nı yeni başkentin resmi kültür eksenine getirdi." Böyle pahalı yapıların ve kurumların gereksinme olup olmadığına ilişkin sorular bir ke-

Resim 3. Ortada sağda krallık sarayı ve önünde Syntagma Meydanı'yla kentin genel görünümü. Lycabettos Tepesi soldadır.

nara bırakılırsa, kent üzerindeki etkileri kuşku götürmezdi. Örneğin, kent kurulunda yeni akademi binasının uygun olup olmadığı tartışmasında şu sözler sarfedilmişti: “Üniversite Meydanı’nda yapılacak olan akademinin, belediye ve ulusa büyük etik ve maddi yararı olacağı gibi, kentin güzelleşmesine de katkısı olacaktır. Ulusun etik ve somut gelişmesine katkıda bulunan herhangi bir çalışmayı desteklemenin belediyenin yararına olduğu inancıyla, [kent kurulu] bu arsayı bağışlamaya oybirliğiyle karar vermiştir.”¹² (Res. 5) Benzer savlar, Atina Üçlüsü’nü bütünleyen ulusal kitaplığın yapılmasını da destekliyordu. Sarayın önündeki zarif, ağaçlıklı Syntagma (Anayasa) Meydanı’nda biten Panepistimiou Sokağı, hem simgesel olarak, hem de kelime anlamıyla, resmi kültürel üretimi kralın ikametgâhına bağlayan hattı çizmişti (Res. 6).¹³

Yunan devletinin ikinci siyasal amacı –siyasal ve kültürel bir ulus yaratılması– ifadesini Mitropoles Sokağı’nda, Osmanlı egemenliği sırasında Atinalılara hizmet eden 12. yüzyıldan kalma alçakgönüllü Panagia Gorgepekoos kilisesinin yanına dikilen yeni katedralde buldu. 1836’da Friedrich von Gaertner’in tasarladığı kraliyet sarayı Yunanistan’ın yeni edinilen siyasal bağımsızlığını simgelerken, Atina’da katedral yapılması, (klasik antikçağla olamasa da) eski Yunanlılarla kültürel ve dinsel bir sürekliliği simgeliyordu; nüfusun çoğunluğu için gerekliydi bu. Liberal *Athena* gazetesi 1840’ta, “Atina kentinin tiyatroları, sarayları, vb olmasına karşın, kutlamalara uygun tek bir kilisesi yoktur,” diye yazmıştı.¹⁴ Yeni katedralin inşasını herkesin istemesinin tarihi ve siyasi nedenleri vardı. Osmanlı egemenliği altında geçen uzun yıllar boyunca halkı bir arada tutan tek gelenek Ortodoks diniydi; katedral de Yunanların bu en açık ve sürekli kültürel miraslarına bağlılığını yansıtıyordu. Bazıları kilisenin tutucu, taşralı görüşleriyle aynı düşüncede olmasa da, Yunan halkının çoğunluğu tepeden inme Bavyeralı krala karşı kavgasında, kiliselerini bütün kalpleriyle destekledi. Sonunda, laik devlet kurulmasını isteyen küçük bir grup Batılılaşmış Yunan için katedralin yapımı, üniversitenin yapımı gibi, bir zamanlar Konstantinopolis’in sahip olduğu konumu yavaş yavaş ele geçiren Atina’nın, Yunanca konuşan dünyadaki kültürel bağımsızlığını simgelemeye başladı.

Aslında katedralin planını çizme görevi Theophil Hansen’e verilmişti, ama onun önerdiği büyük bir kubbenin egemenliği altındaki Bizans ve Gotik karışımı plan uygulanmadı. Hansen 1846’da Atina’yı terk ettikten sonra, tasarımının “Yunan-Bizans” düzeni kullanılarak değiştirilmesi için bir mimarlık yarışması yapıldı. Bu, Yunanistan’da yapılan ilk açık mimarlık yarışmasıydı. “Yunan-Bizans” düzeninin mimari tanımı açık değildi; asıl niyet, klasik Yunan mimarisinden değil Bizans’tan esinlenmekti. Yunan-Bizans biçiminin benimsenmesi, Yunan ulusunun antikçağdan başlayıp Bizans ve Osmanlı dönemine, ardından da bağımsızlık yıllarına kadar kesintisiz sürekliliğini akllara yerleştirme isteğine işaret etmekteydi. Böylece, katedralin son tasarımındaki mimari çoğulculuk, sarayın ve üniversitenin formel uyumuna meydan okuyor, ama sonuçta ortaya çıkan kent imgesi, o sırada Yunan toplumunu heyecanlandıran birbirine zıt güçleri, ya-

ni antikçağdaki Atina ile Bizans'ı daha doğru yansıtıyordu (bkz. Res. 6)¹⁵ Sarayı yeni katedrale bağlayan kısa Mitropoleos Sokağı, 19. yüzyılda çok önemli bir yol haline geldi. Kral ve maiyeti, yalnızca geleneksel olarak özel bir ayınle başlayan dini bayramlarda değil, bütün ulusal bayramlarda katedrale ulaşmak için törenle bu sokaktan geçecekti. Böylece Mitropoleos Sokağı, Atina'nın kültürel haritasına kilise ile devleti sıkıca bağlayan bir diğer çizgiyi çekmiş oldu.

Ulusal amaçlardan sonuncusu ve belki de en önemlisi modern Yunanistan'ın klasik geçmişine sahip çıkmasıydı; bu istek sayısız yolla ortaya kondu. Akropol restorasyondan geçti, bütün Roma sonrası yapılar ortadan kaldırıldı; halen sürmekte olan iddialı kazılar planlandı; çoğu kent ve hükümet yapıları neoklasik biçimde tasarlandı; hatta antikçağ klasiklerini öne çıkaran Alman eğitim modeli benimsendi. Antikçağa bu aşikâr yönelme yalnızca mimarlıkta değil, modern kentin tasarlanmasında da açıkça görülüyordu. Geçici Yunan hükümeti Kleanthes ve Schaubert'i başkenti planlamakla görevlendirdiğinde, "*kentin eski ün ve görkemine eşit ve içinde yaşadığımız yüzyıla layık*" (özgün metinde vurgulanmıştır) yeni bir plan istedi.¹⁶ İki yılın Yeni Atina için 1833'te yaptıkları tasarımlarda, eski kentin dokusunu kesen Athinas sokağı, kraliyet sarayı ile Akropol tepesinin etekleri arasında uzanarak, kentte bir kuzey-güney eksenini oluşturuordu (bkz. Res. 2).

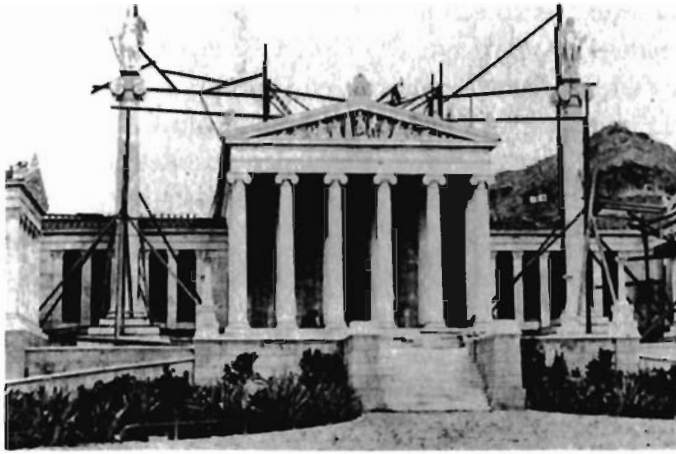
Sonunda saray, düzenlenen üçgenin doğu ucunda yapıldı, ama kuzey uçtaki Omonia Meydanı'nda biten Athinas Sokağı yoğun trafiği olan gözde bir yol olmayı sürdürdü. Yüzyılın sonunda, akıllıca düzenlenmiş ve zarif otellerle çevrelenmiş Omonia Meydanı, yeni tren istasyonunun da yakınında yer aldığından, Atina'ya gelenlerin birçoğu için ilk durak yeri oldu. Omonia Meydanı'ndan bakıldığında, iki yanında yüksek binaları, zengin dükkânları ve işyerleriyle geniş Athinas Sokağı'nın gerçekten oldukça modern ve Avrupalı bir görünümü vardı (Res. 7). Ancak Akropol'e doğru, bağımsızlık öncesinden kalma dar sokakların ağında birden kayboluyordu. Özgün plan Akropol alanında geniş bir bölgenin gelecekteki arkeolojik kazılar için ayrılmasını öngördüğünden, yeni sokaklar açılmadığı gibi, yeni yapılar için de izin verilmiyordu. Bunun sonucunda, Akropol çevresindeki Plaka semti, 19. yüzyıl başlarındaki niteliklerini büyük ölçüde korudu. Ati-

Resim 4. Panepistimiou Sokağı'na bakan üniversite binasını Christian Hansen tasarlamıştı.

na'ya çalışmaya gelen adalılar, eski tepenin çevresinde kendileri ve ailelerine küçük konutlar yapmışlardı. Aslında yasadışı olmasına rağmen varlıklarını korumalarına izin verildi; ancak, Ege'nin değişik yöresel mimarileriyle bu evler, 19. yüzyılın düzenli neoklasik başkenti vizyonuna bugün de olduğu gibi meydan okuyordu. Demek ki, Akropol'ün gölgesindeki modern bir ana cadde olan Athinas Sokağı, bir bütün olarak ele alındığında, klasik kent ile modern kent arasındaki mesafeyi çizmiş, derecelendirmişti.

Belli başlı düzenli ve geniş caddeler gibi, yeni kent ve hükümet yapılarının mimarisi de çağdaş ulusal amaçları yansıtıyordu. Çoğunlukla neoklasik prototiplere bağlı kalan bu yapılar, yalnızca yeni kurulmuş siyasal ve kültürel kurumlara değil, kentin kendisine de bir kalıcılık damgası vurdu. Ana caddeler üzerindeki yeni yapılar, yeni açılan bulvarları tanımlayan uzun simetrik cepheleri ve kurallara uygun planlarıyla düzenli ve etkileyciydiler. İlk olarak Bavyalıların kente tanıştırdığı neoklasik mimarlık, yeniden inşa döneminde kendine verimli bir zemin buldu. Avrupa kültürü, kendisinin eski Yunan mirasına dayandığını düşündüğünden ve modern

Resim 5.
Üniversitenin yanındaki akademi binası 1880 civarında yapım sırasında. Binayı Teophil Hansen tasarlamış, Sina ailesi finanse etmişti.

Yunanistan, Osmanlı mirasını unutmaya hevesiyle politikasını Avrupa'ya yönlendirdiğinden, neoklasik biçimin benimsenmesi iki kat meşruiyet kazanmıştı: Hem klasik gelenekle bağları güçlendirmekte, hem de ülkenin Batıya yöneldiğini göstermekteydi. Bağımsızlık sonrasının önemli yapılarından birçoğu –tümünü temsil edebilecek birkaçı burada tartışılmıştır– Atina'nın hem ekonomik hem de siyasi nedenlerle yerleştirmeye çalıştığı kültürel imgenin ifadesidir. Belli başlı yapılardan çoğunun parasını özel bağışçılar sağlıyordu; bu yüzden kültürel kurumlar, tartışılır ama, hapishaneler, çarşılar ya da ilkokullardan çok daha göz alıcı birer bağış olarak görülüyordu. Ayrıca, modern Atina'nın kültürel başarılarının öne çıkarılması kentin eski Atina'yla bağlarını güçlendirmiş, başka bir biçimde de bugünü geçmişle bağlamıştı.

Neoklasizmin anahatları olduğu gibi kabul edilse de, yorumundaki ayrıntılar çoğu zaman mimarlar arasında tartışılıyordu. Buna bir örnek, Panepistimiou Sokağı'nda ulusal kitaplığın karşısındaki Arsakeion Kız Okulu'ydu. Aslında okulu tasarlamak için önce Kleantes'i görevlendiren Eğitim Cemiyeti, daha sonra başka bir öneride bulunması için İtalya'da eğitim görmüş bir mimar olan Lysandros Kaftanzoglou'nu davet etti. En sonunda seçilen Kaftanzoglou'nun tasarımı, Kleantes'in sert hücumlarına maruz kaldı.

Her iki öneride klasik biçem tercih edilmiş, Panepistimiou Sokağı'na bakan simetrik ve anıtsal cepheler tasarlanmıştı. Oysa Berlin Bauakademie'de Karl Friedrich Schinkel'in denetimi altında eğitim gören Kleanthes, rakibinin İtalyan bağlantılarına saldırmaya karar vererek, dağıttığı bir broşürde, "Dört cepheden hiçbiri [Kaftanzoglou'nun tasarladığı] Parthenon düşüncesini uygun biçimde karakterize etmiyor; eğer bu ulusal Parthenon, Yunan biçimine daha uygun yapılırsa çok daha çekici olacaktır, çünkü Avrupa'daki diğer bütün ülkeler, bütün yapılarında Yunan mimarlığına öykünürken, Atina'da Toskana mimarisine öykünen Parthenonlar yapmak biz Yunanları onurlandırmaz," diye yazmıştı.⁷ Bu ateşli düello, açıkça görülen mesleki rekabetin ötesinde, istikrarsız hükümetiyle genç bir devlet olan Yunanistan'ın kendini siyasal bir varlık olarak tanımlamaya çalıştığı bir zamanda, uygun bir Yunan mimarlığı tanımının önemini gösteriyor. 20. yüzyılın başında, yeni başkentin mimarisi ve kent tasarımı, gerçekten de bir yandan ülkenin Batı yönelimine uygun modern bir plan aracılığıyla bugüne ait olmaya duyulan ulusal özlemi, diğer yandan kültürel kurumlara odaklanarak ve neoklasizme bağlı kalarak klasik geçmişle bağ kurmaya duyulan özlemi, ayrıca modern bir Yunan ulusu imgesi inşa ederek kendi kendine bağlı olma özlemini hedefliyordu.

Atina'nın 20. yüzyıl başındaki resimlerine bakıldığında, yapıların sokaklardan çok daha kolaylıkla dize getirilebileceği açıktır. Özellikle Panipistimiou ve Athinas sokakları gibi belli başlı yollar, gerçekten de amaçlanan Avrupai görünümü edinmişti, ama arka sokaklar, hatta önemli yapıların arkaları kesinlikle görkemden uzaktı. Sarayın, Atina Üçlüsü'nün ve Arsakeion Okulu gibi önemli kamu yapılarının neoklasizm yaklaşımı bile farklıydı. Özellikle merkezden uzak özel konutlar oldukça eklektik bir biçem karışımı sergiliyordu. Atina'nın planlaması, yeni açılan sokaklar tek tek ele alınıp parça parça yapıldığından ve genel bir düzenleme programından yoksun olduğundan, düz olmayan sokaklar her zaman sorun oluşturuyordu. Yeni yapılan binalarda, ön tarafta sokakla doksan derecelik bir açı yapmaya çalışılırken, arka taraflar çoğunlukla eski Bizans ve Osmanlı Atinası'nın sokak örüntülerini ve mülk hatlarını anımsatıyordu (Res. 8).¹⁸

19. yüzyıl Atinası'ndaki kentsel ve sosyal değişimi daha iyi anlamak için, devlet onaylı, enternasyonalist ve ince zevk ürünü kent mimarlığıyla,

Resim 6. Syntagma Meydanı'nın güneybatı köşesi, 1865. Mitropoleos Sokağı'ndaki yeni evlerle yan yana olan yeni katedral arka planda görülüyor.

ısrarcı, evcilleştirilmemiş, kaba ve popüler taşra kültürü arasındaki bağlantıyı açıkça görmek gerekir. Değişime gösterilen muhalefet özellikle ilginçtir; bu muhalefet fiziksel olarak kentin dokusunda ve sözel olarak dönemin basınında ifade ediliyordu. Bir düzeyde, kararsız kent toplumu Atina'daki dönüşümü destekleyip yeni yapıların güzelliğine aşık olurken, başka bir düzeyde bu dönüşümden nefret edip direnmişti ve hâlâ da direniyor.

Cepheleri yüzeysel de olsa Avrupalı, arka cepheleri ise yerli olan Atina sokakları gibi, Yunan toplumu da eski yaşam biçimlerini bırakmadan modernliği kucaklayan, iki yönlü bir tutum içindeydi. Avrupa'nın bir parça-

Resim 7.
Kentin
modernleş-
tirilmesinin
örneği Athinas
Sokağı'nın 1900
civarındaki
görünümü.

sı olmak, Yunan yeniden inşa programının açık amacıydı. Başka bir seçenek yoktu. Ulusal bilincin hâlâ Türk karşıtı olmakla eş anlamlı sayıldığı bir zamanda, Osmanlı'dan somut olarak ayrılmaya işaret eden yeni yapılar ile yolların, fiilen ulusal Yunan kimliğini de biçimlendirdiği kabul ediliyordu.¹⁹ Kent sakinleri, birbiri ardından yükselen etkileyici yeni yapılarla, antikçağ yapılarının restorasyonu ve klasik mimarlığın doğduğu ülkeye geri dönmesiyle nasıl gururlandıklarını tekrar tekrar ifade ediyorlardı. 1853'te bir dergide yayınlanan makale, Atina mimarlığının kısa bir süre sonra topluca Türkiye'nin ve İon Adalarının mimarlığını geçeceğini ileri sürerken, "[çünkü] bizim yapılarımız, hiçbir hiza ya da simetri kavramı olmayan alaylı inşaatçılarca değil, Avrupalılar ya da Avrupa'da eğitim görmüş Yunan mimarlarca tasarlandı"²⁰ diyordu. 19. yüzyılın son otuz yılına kadar ülkede iyi bir mimarlık okulu olmadığından, o zamana kadar bütün önemli yapılar yabancı ülkelerde eğitilmiş mimarlarca tasarlanmış, Bavyeralı müteahhitler ile inşaat ustalarının yönetimi altında yapılmıştı. Çoğu zaman yabancılara çıraklık eden yerel inşaatçılar, zamanla neoklasizmin Atina'da gelişen özel türünü taklit edip önemsiz konutların ihtiyaçlarına da uyarladılar.²¹

Yurttaşlar yapılanlarla gurur duyuyorlardı, ama yeni hükümete,

Resim 8. Areios Pagos'un kuzeyinde yer alan ve Roma Forumu kazılan sırasında yıkılan bütün bir blok-taki evlerin planı. Cepelerde sokakla görece düzgün bir hizalama yapıldıysa da, blokun içi Osmanlı yıllarının karmaşık mülkiyet örüntüsünü korumuştur.

politikalarına, inşa programlarına yöneltilen eleştiriler de eksik olmuyor, hatta keskin bir muhalefete de dönüşebiliyordu. Bu kısmen eleştirilenlerin hangi safta olduğuyla ilgiliydi. Son yüzyılda Atina'da satılan birçok gazetenin başmakalelerini ve yazılarını renklendiren keskin politik bir gün-

demi vardı. Ancak yalnızca bu, genç devletin kültürel iddialarına bu kadar güçlü bir muhalefetin oluşunu açıklamaz. Yunanlar ortaya atılan yeni fikirlerle direnmiyorlardı; ateşli başmakaleleri kıskırtan, bu fikirlerin uygulanma biçimiydi.

Ortodoks dininin dışında hiçbir şeyi kutsal görmeyen ortalama Yunanistan yurttaşı için, Avrupalı ziyaretçilerin o kadar değer verdiği tiyatro ve tapınaklar hiç kutsal değildi. *Athena* gazetesinin 1833 tarihli bir sayısında küçük bir kasabanın sakini, "Aralarında bir yabancı gibi yaşadığım ölümsüz antikçağın görkemli yıkıntılarının bana ne yararı var?" diye yakınıyordu. "Dünyada neler olup bittiğinden hiç haberim yokken, Agamemnon'un komşusu olmamın ... köyümün başkentten bir saat uzaklıkta olmasının bana ne yararı var? O gezginlerin sık sık benim köyümden geçtikleri doğru... ama, siz insanlara ilişkin soru sorduğunuzda, size taş yığınlarına ilişkin sorular soran ve siz onlarla yaşama ilişkin konuşurken, ölümlere ilişkin bilgi isteyen bu yabancı beylerden ben ne öğrenebilirim?" Gazetenin 1834 tarihli bir sayısında şunları okuyoruz: "Yoksulluğundan dolayı Yunanistan'ın bir yüzyıl üstlenemeyeceği gelecekteki kazılar için [yapılan planlar], çoğu insanın kalıntılar üzerine inşaat yapmalarını engelliyor; buralarda taş var ama yoksul insanların onları başka yere taşıma olanağı yok; genel kanıya göre, hükümet en az yirmi yıl boyunca kazı hattı içine belirli bir anlaşma çerçevesinde inşaat yapılmasına izin vermelidir. Eğer bu süre sonunda hükümet kazı yapmaya niyetlenirse, ev sahibi evini kendi hesabına yıkacaktır."²² Tabii ki böyle öneriler hükümetçe onaylanamazdı.

Önceleri modern Avrupalı niteliği dolayısıyla övülen kent planı kısa bir süre sonra basın tarafından alaya alındı. Basın mimarlara saldırırken dolaylı olarak hükümete de saldırıyordu: "Kleanthes ve Schaubert beylere, bir kentten çok bir bahçeye benzeyen bir plan yapma emri verilmiş ... Sokakları tasarlarken, hiçbir geometrik biçimi göz ardı etmediler... üçgenler, kareler, altıgenler, çokgenler, ikiz kenar yamuklar, dik açısız paralel kenarlar, vb çizdiler. Böylece, matematik profesörü Bay Negres geometri öğretirken biçim çizmeye ihtiyacı olmayacak, çünkü elinde kentimizin planı var." Akademi binasının debdebesi de basının sıkça hedefi oluyordu. Binanın yapımı sürerken 1858 tarihli bir gazetede şunları okuyoruz: "Gemilerimiz,

ordumuz, yollarımız yok, ama kısa bir süre sonra bir Akademimiz olacak. Türkiye, ayağını denk al!"²³

Atina halkı çoğu zaman hükümetin resmi Avrupa yanlısı tutumuna, yalnızca sözlerle değil, eylemlerle de meydan okuyup direniyordu. 19. yüzyılın ortasına ve sonlarına ilişkin aile fotoğraflarında, çoğu zaman aile bireylerinden bazıları geleneksel süslü yöresel giysilerini gururla giyerken, bazıları ise Avrupalı giysiler içindedir. Eski alışkanlıklar zor ölür. Diğer Avrupa devletlerinden akın akın gelen Yunanların ekonomide ve siyasette öne çıkmalarına karşın, yerel nüfus büyük çapta yöresel, bağımsızlık öncesi yaşam tarzlarına bağlı kaldı. Aynı dönemde yaşamış bir gözlemci, 1875'te Yunanistan'ın artık Yunanistan olmadığını, ama halen Avrupa da olmadığını söylüyordu.²⁴

Yeni bulvarların, özellikle Panepistimiou ve Athinas sokaklarının açılması; Mitropoleos Sokağı gibi eskilerin genişletilmesi; Atina Üçlüsü ve katedral gibi önemli yeni yapıların tasarımı, ulusun amaçlarını –modernite, kültürel birlik ve antikçağla bağlantı– yansıtan bir Atina imgesi yaratmıştı. Fakat bu imge kökleri Bizans'a ve Osmanlı'ya uzanan eski kent imgesinin yerini almadı, onunla birlikte varoldu. 19. yüzyıl edebiyatı, Yeni Atina'nın ölçülünün yerini almasının an meselesi olduğunu ima etse de, eski kentin mirasının, kültürünün, yaşam biçiminin, mekânsal taleplerinin ve mimari düzeninin sürüp gittiği hâlâ açıktır. Hem Doğu'ya, hem de Batı'ya aidiyetin çizgileri, getirdiği ayrıcalıklar ve bedelle, Atina'nın yapısına ve sokaklarına kazınmıştır.

NOTLAR

American Council of Learned Societies kurumunun bu makalenin dayandığı araştırmayı yürütmemi sağlayan cömert desteğine teşekkür ederim. Özellikle Selanik Aristoteles Üniversitesi'nden Vilma Hastaoglu-Martinidis ve Atina Ulusal Teknik Üniversitesi'nden Dimitri Filippides'e önerileri, eleştirileri, verdikleri esin ve hem teknik hem de diğer konulardaki sonsuz destekleri için kendimi borçlu hissediyorum.

Metindeki sokak isimleri bugün birçok haritacının benimsediği fonetik transkripsiyonu izler. 19. yüzyılda Yunanların kullandığı Jülyen takvimiyle, Batı Avrupa'da kullanılan Gregoryen takvim arasında 12 günlük bir fark vardır. Ben, başka türlü olduğu belirtilmedikçe, özgün kaynakların Jül-

yen takvimine göre belirttikleri tarihleri kullandım. Devlet yayınları çoğunlukla aşağıdaki gibi bir bölü işaretleriyle her ikisini de içerir. FEK diye kısaltılmış olan yasalar, *Ephemeris tes kyvernesos*'ta (Resmi Gazete) yayınlanmıştır.

- 1 Konstantinopolis'in 1453'te Osmanlılarca fethi, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünü getirdi. 15. yüzyılın sonunda, Yunanca konuşulan bölgelerin çoğu Osmanlı yönetimine girmişti. Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndan (1821-1827) sonra, başta Fransa, İngiltere ve Rusya olmak üzere Avrupa'nın önde gelen güçleri arasındaki görüşmeler sonunda on yedi yaşındaki Bavyera Prensi Otto'nun yönetimi altında bağımsız bir Yunan devleti 1833'te kuruldu. Otto Yunanistan'a kendi maiyetini ve üç bin beş yüz Bavyera askerinden oluşan ordusunu getirdi. Ancak iç istikrarsızlık, Otto'nun otokratik yönetim biçimi ve yerel dinsel gelenekleri çoğunlukla önemsememesiyle birleşince, 1862'de tahttan feragat etmek zorunda kaldı. Danimarka doğumlu Kral I. George 1863'te tahta çıkarak, ülkeyi 20. yüzyıla taşıyan gerçek bir anayasal hükümet dönemini başlattı.
- 2 Nüfus rakamları yaklaşık olarak Osmanlı Atinası konusunda bkz. D. Karydis, "Poleodomika ton Athenon tes Tourkokratias," doktora tezi, Ulusal Teknik Üniversite, Atina 1981. Kent hakkında kapsamlı bir araştırma için, bkz. J. Travlos, *Poleodomike exelixis ton Athenon* (Atina, 1960), 4 bin sayısının s. 235'tedir. 20. yüzyıl kenti konusundaki yapıtlardan ikisi: G. Burgel, *Croissance urbaine et développement capitaliste, le "miracle athénien"* (Paris, 1981), ve L. Leontidou, *Poleis tes siopes* (Atina, 1989), 128 bin rakamı s. 304'tedir.
- 3 E. Manitaky, *Aperçu sur les progrès matériels de la Grèce*, 2. b. (Atina, 1869), 15-17.
- 4 *Athina*, 11 Kasım 1861. E. Skopetea, *To "protypo vaseleio" kai he Megale Idea* (Atina, 1988), s. 291'de zikredilmiştir.
- 5 Bkz. "Atina planı kararına ek hakkında" 12/24 Kasım 1836, FEK, no. 91, 1836. 9/21 Nisan 1836 Kararnamesi, "Atina planının uygulanması hakkında" FEK, no. 20, 1836, aynı zamanda 27 Mayıs 1836'da *Athina* gazetesinde de çıkmıştır.
- 6 Tazminatla ilgili maddeler 12/24 Kasım 1836 kararnamesinde bulunabilir. Ayrıca bkz. "12/24 Kasım 1836 tarihli Atina kentinin arsalarna ilişkin kraliyet kararında 12/24 Kasım 1836'da yapılan değişiklik hakkında" 28 Eylül/10 Kasım 1837 tarihli kararname, FEK, no. 35, 1837: "12 (24) Kasım 1836 tarihli kararımızın 25. maddesi, Atina'nın belediye yetkilisince yanlış anlaşıldığından, yanlış uygulanmıştır ... Aynı kararın 13. maddesine göre, hemen ve Atina kentinin müdahalesi olmadan bitişikteki arazi sahiplerinin sahipliğine aktarılan arsalarn her iki tarafca atanan iki hakem tarafından değerlendirilmesine karar verdik."
- 7 Bkz. 12/24 Kasım 1836 tarihli kararname, FEK, no. 91, 1836. *Pique*, ya da *peche*, kol uzunluğu, yani yaklaşık 63,5 cm'dir.
- 8 Bkz. sokakların kullanımının ayrıntılı bir tartışması için, M. Skaltsa, *Koinonike zoe kai demosioi choroi koinonikon synathroiseon sten Athina tou 19ou aiona* (Selanik, 1983).
- 9 A. Argyros, *Historia ton Athenon* (Atina, 1896?), 193. Atina'daki birinci ilkokulun köşe taşı, 1836'da kentin en eski mahallesi olan Plaka'ya konmuştu.
- 10 C. Th. Dimaras, *Hellenikos romantismos* (Atina, 1982), 349-50.
- 11 Teophil Hansen'in en tanınmış tasarımı Viyana'daki Avusturya parlamento binasıdır (1874-83), bu yapı Hansen'in Atina'daki daha eski tarihli akademi binasına çok benzer. Parlatentonun ve

- Viyana'da Ringstrasse'de yapılmış diğer kent binalarının mimari ve siyasi çözümlemesi için bkz. C.E. Schorske, *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture* (New York, 1979).
- 12 Atina Kent Arşivi, Temmuz 1859 tarihli 67/29 no.lu Kent Kurulu tutanağı, zikreden: G. Laios, *Simos Sinas*, (Atina,1972) 143-144.
- 13 Kraliyet sarayında şimdi Yunan parlamentosu çalışmaktadır. Resmi kültür ve kraliyet arasındaki özgün çizgisel bağlantı böylece, hâlâ siyaset ve kültürü birbirine bağlayan, daha geniş tabanlı ve çok partili bir ağa kaymıştır.
- 14 *Athena*, 6 Nisan 1840.
- 15 Katedralin son tasarımının mimarları Dimitri Zesos, F. -L.-F. Boulanger ve Panagiotes Kalkos'tu.
- 16 Genel Devlet Arşivleri, İçişleri Bakanlığı, Otto'nun Arşivi, dosya 220, 10 Temmuz 1836 tarihli "S. Kleantes" imzalı belge.
- 17 S. Kleantes, *Ekthesis...* (Atina, 1845), 16.
- 18 Benzer değişimler geçiren 19. yüzyıl kentlerinin çoğunda bu olağandır. Örneğin, Londra'daki teras evlerde buna "Kraliçe Anne cephe, Mary Ann arka" deniyordu; belki burada "Perikles cephe, Karagöz arka" dermelidir.
- 19 Bkz. V. Kremnydas, *Historia tes hellenikes koinonias (17009-1821)* (Atina, 1976), 205.
- 20 *Pandora* 3, no. 67 (1 Ocak 1853).
- 21 Bağımsızlıktan önce bütün inşaatları yerel Yunanların yürüttüğü varsayılmamalıdır. Zengin kişiler malikanelerini yaptırmak için, gezgin inşaatçıları, hatta Avrupa'da eğitim görmüş mimarları ve müteahhitleri tutuyorlardı. 1830 öncesi "geleneksel" Yunan mimarlığı üzerine bir tartışma ve günümüz literatürünün bir incelemesi için, bkz. E. Bastéa, "The Sweet Deceit of Tradition: National Ideology and Greek Architecture," *Twentieth-Century Art and Culture* I, no.2 (11kbahar 1990).
- 22 "Dalamanara'nın İhtiyarı" imzalı mektup, *Athena*, 13 Mayıs 1833; *Athena*, 21 Kasım 1834.
- 23 *Age.*, 11 Mart 1839; Skopetea, *To "prototypos vasileio,"* 76'da zikredilen *Aion*, 27 Mart 1858.
- 24 Skopetea, *To "prototypos vasileio,"* 162'de zikredilen *Asmodaios*, 26 Ocak 1875. Avrupa yanlılığı hakkında bkz. Skopetea, 45, 55. Modern Yunanistan'daki Batılılaşma hareketinin bana göre en iyi çözümlemesini C. Th. Dimaras yapmıştır. Bkz. örneğin, *Hellenikos romantismos*, çeşitli yerler.